

Francis Fukuyama (n. 1952, Chicago) este unul dintre cei mai cunoscuți politologi. Are un doctorat în științe politice la Universitatea Harvard, cu o teză despre politica externă a Uniunii Sovietice în Orientul Mijlociu (1981). În anii 1981–1982 și 1989 a lucrat la Departamentul de Stat al Statelor Unite. A publicat numeroase studii și articole despre democratizare și politica economică internațională. În ultimii ani s-a concentrat asupra rolului culturii și al capitalului social în viața economică modernă și în tranziția către societatea informatizată.

Cărți publicate: *The End of History and the Last Man* (1992; ed. rom. *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, 1997), *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity* (1995), *The Great Disruption: Human Nature and the Reconstitution of Social Order* (1999; ed. rom. *Marea ruptură: Natura umană și refacerea ordinii sociale*, 2002), *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution* (2002; ed. rom. *Viitorul nostru postuman: Consecințele revoluției biotehnologice*, 2004), *State-Building: Governance and World Order in the 21st century* (2004; ed. rom. *Construcția statelor: Ordinea mondială în secolul XXI*, 2005), *America at the Crossroads* (2006; ed. rom. *America la răscruce*, 2006), *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution* (2011), *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Present Day* (2014), *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment* (2018).

FRANCIS FUKUYAMA

IDENTITATE

Nevoia de demnitate
și politica resentimentului

Traducere din engleză
de Irina Manea

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Cuprins

Prefață	9
1. Politica demnității	19
2. A treia parte a sufletului	29
3. Înăuntru și în afară.	42
4. De la demnitate la democrație	55
5. Revoluțiile demnității	60
6. Individualismul expresiv	68
7. Naționalism și religie	78
8. Adresa greșită	94
9. Omul invizibil	101
10. Democratizarea demnității	111
11. De la identitate la identități	125
12. Noi, poporul	145
13. Povești despre popoare.	162
14. Ce este de făcut?	187
Bibliografie	211
Note	217

Prefață

Cartea aceasta nu ar fi fost scrisă dacă Donald J. Trump nu ar fi fost ales președinte în noiembrie 2016. Ca mulți alți americani, am fost surprins de rezultat și neliniștit de implicațiile sale. Era a doua mare surpriză electorală a anului, prima fiind votul Marii Britanii de a părăsi Uniunea Europeană, în iunie.

Mi-am petrecut o bună parte din ultimele două decenii gândindu-mă la dezvoltarea instituțiilor politice moderne: cum s-au format statul, domnia legii și responsabilitatea democratică, cum au evoluat și cum s-au influențat reciproc și, în sfârșit, cum ar putea să se degradeze. Cu mult înainte de alegerea lui Trump, am scris că instituțiile americane se degradau pe măsură ce statul era treptat acaparat de grupuri de interese foarte puternice care îl blocau într-o structură rigidă incapabilă să se reformeze.

Trump însuși a fost deopotrivă produsul și unul dintre artizanii acestei degradări. Promisiunea campaniei sale electorale a fost că, în calitate de *outsider*, și-ar folosi mandatul pentru a reconfigura sistemul și a-l repune în funcțiune. Americanii se săturaseră de blocajul parlamentar și tânjeau după un lider puternic care să reunifice țara, anihilând ceea ce am etichetat drept „vetocrație” – capacitatea unor grupuri de interese să

împiedice acțiunile colective. O astfel de reacție populistă l-a propulsat și pe Franklin D. Roosevelt la Casa Albă în 1932, și vreme de două generații a refăcut bazele politicii americane.

Trump însă avea o dublă problemă: una legată de politica pe care o promova și una de caracter. Naționalismul său economic cel mai probabil avea să înrăutățească, nu să îmbunătățească, însăși situația celor care l-au susținut, în vreme ce preferințele sale pentru lideri autoritari, în defavoarea aliaților democrației, însemna o destabilizare a întregii ordini internaționale. Cu privire la caracterul său, e greu să-ți închipui pe cineva mai puțin potrivit să devină președintele Statelor Unite. Virtuțile atribuite în mod normal unui lider foarte bun – onestitate, responsabilitate, judecată rațională, devotament față de interesul public, repere morale esențiale – îi lipsesc cu desăvârșire. Principalul scop al lui Trump în decursul carierei a fost autopromovarea, și nu a avut nici o problemă atunci când s-a folosit de orice mijloace posibile ca să treacă peste regulile sau oamenii care îi stăteau în cale.

Trump reprezintă o tendință destul de des întâlnită în politica internațională – care ar putea fi etichetată drept naționalism populist.¹ Liderii populiști încearcă să se folosească de legitimitatea dobândită în urma alegerilor democratice pentru a-și consolida puterea. Ei caută o legătură charismatică directă cu „poporul”, care este adesea definit în termeni etnici înguști ce exclud părți însemnate din populație. Nu le plac instituțiile și încearcă să submineze sistemul de *checks and balances* care limitează puterea personală într-o democrație liberală modernă: curțile de justiție, legile, o media independentă și birocrație neutră. Alți lideri contemporani care ar putea fi incluși în aceeași categorie sunt

Vladimir Putin în Rusia, Recep Tayyip Erdoğan în Turcia, Viktor Orbán în Ungaria, Jarosław Kaczyński în Polonia, Rodrigo Duterte în Filipine.

Dezvoltarea globală în direcția democrației, care a început la mijlocul anilor '70 – ceea ce Samuel Huntington a etichetat drept al „treilea val“ al democratizării –, s-a transformat în ceva ce colegul meu Larry Diamond numește recesiunea globală.² În 1970 existau numai în jur de 35 de democrații electivă, un număr care s-a mărit constant în decursul următoarelor trei decenii, până când a atins aproape 120 la începutul anilor 2000. Cea mai mare accelerare s-a produs între 1989 și 1991, odată cu căderea comunismului în Europa de Est și fosta Uniune Sovietică, când un val democratic a cuprins toată regiunea. De la mijlocul anilor 2000 însă, trendul acesta a mers invers, iar numărul statelor democratice a scăzut. Țările autoritare, în frunte cu China, au devenit de atunci tot mai încrezătoare și dornice să se impună.

Nu este nici o surpriză că noile pseudodemocrații precum Tunisia, Ucraina sau Myanmar se străduiesc să construiască instituții funcționale, sau că democrația liberală nu a reușit să prindă rădăcini în Afganistan sau în Irak după intervențiile americane. Este dezamăgitor, deși iarăși nu într-un totu surprinzător, că Rusia s-a întors la tradițiile autoritare. Ceva mult mai neașteptat a fost ca amenințările la adresa democrației să apară înăuntrul unor democrații bine consolidate. Ungaria fusese una dintre primele țări din Europa de Est care au răsturnat regimul comunist. Când a intrat în NATO și Uniunea Europeană, părea că s-a raliat forțelor europene în calitate de ceea ce specialiștii în științe politice numesc o democrație liberală „solidă“. Totuși,

sub conducerea lui Orbán și a partidului Fidesz, a pavat calea către ceea ce însuși Orbán a numit „democrația iliberală“. Dar o surpriză și mai mare au fost voturile din Marea Britanie în favoarea Brexitului, respectiv din SUA pentru Trump. Acestea erau cele două democrații de top care fuseseră artizanii sistemului liberal internațional, țările care au condus revoluția „neoliberală“ sub Reagan și Thatcher în anii 1980. Dar chiar și acestea păreau că revin la un naționalism mai îngust.

Asta mă duce către originile acestui volum. De când am publicat eseul „Sfârșitul istoriei?“, la mijlocul lui 1989, și cartea *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, în 1992³, am fost întrebat periodic dacă nu cumva evenimentul X îmi anulează teza. Evenimentul X putea fi o lovitură de stat în Peru, războaie în Balcani, atacurile de la 11 septembrie, criza financiară mondială sau, mai recent, alegerea lui Donald Trump și valul de naționalism populist descris mai sus.

Multe dintre aceste critici se bazau pe o simplă neînțelegere a tezei mele. Am folosit cuvântul „istorie“ în sens marxist-hegelian – adică parcursul evoluționist pe termen lung al instituțiilor umane, care poate fi denumit, în mod alternativ, și *dezvoltare* sau *modernizare*. Cuvântul „sfârșit“ nu se referea la sensul de „terminare“, ci de „țintă“, „obiectiv“. Karl Marx sugerase că sfârșitul istoriei ar fi o utopie comunistă, iar eu sugeram pur și simplu că versiunea lui Hegel, în care dezvoltarea ar duce la un stat liberal combinat cu economia de piață, era rezultatul mai plauzibil.⁴

Asta nu înseamnă că nu mi-am schimbat perspectiva în decursul anilor. Cea mai cuprinzătoare revizuire a ideilor mele se regăsește în volumele *The Origins of Political Order* [*Originile ordinii politice*] și *Political*

Order and Political Decay [*Ordinea politică și declinul politic*], care ar putea fi considerate drept o încercare de a rescrie *Sfârșitul istoriei și ultimul om* pe baza a ceea ce înțeleg acum din politică.⁵ Cele mai importante două schimbări în gândirea mea se referă, în primul rând, la dificultatea de a dezvolta unui stat modern, impersonal – o problemă pe care am denumit-o „cum ajungem în Danemarca” –, iar a doua, posibilitatea ca o democrație liberală să se degradeze sau să retrogradeze.

Însă criticilor mei le-a mai scăpat ceva. Nu au observat că eseu inițial avea semnul întrebării la finalul titlului și nu au citit ultimele capitole din *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, care se concentrau pe problema ultimului om al lui Nietzsche.

În ambele lucrări am menționat că nici naționalismul, nici religia, ca forțe ale politicii mondiale, nu aveau să dispară. Nu aveau să dispară pentru că, așa cum motivam atunci, democrațiile liberale contemporane nu au rezolvat pe deplin problema *thymos*-ului. *Thymos* este acea parte a spiritului care tânjește după recunoaștere și demnitate; *isothymia* este pretenția de a fi respectat la fel de mult ca ceilalți oameni; în timp ce *megalothymia* este dorința de a fi recunoscut ca superior. Democrațiile liberale moderne promet și transmit un minim grad de respect și egalitate, întrupate în drepturile individului, domnia legii, vot. Ceea ce nu garantează însă că în practică cetățenii dintr-o democrație vor fi respectați la fel, în special grupurile care au o istorie a marginalizării. Țări întregi se pot simți desconsiderate, ceea ce a alimentat naționalismul agresiv, la fel ca grupurile religioase care simt că le-a fost denigrată credința. *Isothymia*, prin urmare, va continua să antreneze solicitările de recunoaștere egală, cu slabe șanse de a fi satisfăcute în totalitate.

A doua mare problemă este *megalothymia*. Democrațiile liberale au știut să ofere pace și prosperitate (deși oarecum mai puțin în ultimii ani). Aceste societăți bogate și sigure sunt domeniul ultimului om al lui Nietzsche, „oameni fără piept“* care își petrec toată viața în căutarea nesfârșită a satisfacției de consumator, dar care nu au nimic la nivel esențial, nici un ideal mai înalt spre care să aspire sau pentru care să se sacrifice. O astfel de viață nu va satisface pe oricine. *Megalothymia* se hrănește din excepționalism: a-ți asuma riscuri majore, a te implica în lupte extraordinare, a căuta efecte de amploare – toate acestea indică o recunoaștere a superiorității în fața celorlalți. În unele cazuri pot duce la un lider eroid precum Lincoln sau Churchill sau Nelson Mandela. Dar în alte cazuri pot duce la tirani precum Cezar sau Hitler sau Mao, care își afundă societățile în dictatură și dezastru.

Din moment ce *megalothymia* a existat, istoric vorbind, în toate societățile, nu poate fi depășită, ci doar canalizată sau temperată. Chestiunea pe care am abordat-o în capitolul final din *Sfârșitul istoriei și ultimul om* era dacă sistemul modern al democrației liberale, legată de economia de piață, ar oferi suficiente supape pentru *megalothymia*. Și părinții fondatori americani cunoșteau bine problema. În efortul lor de a crea o formă de guvernământ republicană în America de Nord, erau conștienți de istoria căderii Republicii Romane și preocupați de chestiunea cezarismului. Soluția lor a fost sistemul constituțional de tipul *checks and balances*,

* Concept creat de C.S. Lewis, în cartea sa *Desființarea omului* (*The Abolition of Man*, 1943; ed. rom. Humanitas, 2004), prin care face referire la oamenii lipsiți de curaj, onoare și responsabilitate (n. red.).

care să împartă puterea și să împiedice ca un singur om s-o acapareze în întregime. În 1992 am spus că economia de piață oferă și ea supape pentru *megalothymia*. Un antreprenor ar putea deveni fabulos de bogat în timp ce ar contribui totodată la creșterea prosperității generale. Sau astfel de indivizi ar putea lua parte la competiții acerbe, stabili recorduri la numărul de vârfuri himalayene atinse sau clădi cea mai valoroasă companie online.

De fapt chiar l-am menționat pe Donald Trump în *Sfârșitul istoriei...* drept exemplu de individ fantastic de ambițios a cărui nevoie de recunoaștere s-a canalizat, în siguranță, către o carieră în afaceri (și ulterior în divertisment). Nici nu mi-a trecut prin cap că, douăzeci și cinci de ani mai târziu, nu se va mai mulțumi cu atât și va intra politică pentru a fi ales președinte. Dar nu este o inconsecvență față de argumentele pe care le-am propus cu privire la amenințările viitoare asupra democrației liberale și la problema centrală a *thymos*-ului într-o societate liberală.⁶ Astfel de personaje au existat și în trecut – de exemplu, Cezar, Hitler sau Perón, care și-au adus țările pe calea dezastruoasă a războiului sau a declinului economic. Ca să iasă în față, astfel de personaje au profitat de resentimentele oamenilor obișnuți care simțeau că poporul sau religia sau felul lor de viață nu mai erau respectate. *Megalothymia* și *isothymia* și-au dat astfel mâna.

În volumul de față mă întorc la temele pe care am început să le abordez în 1992 și despre care am tot scris de atunci: *thymos*, recunoaștere, demnitate, identitate, imigrație, naționalism, religie și cultură. În mod special sunt incluse prelegerea despre imigrație și identitate din cadrul Conferințelor Seymour Martin Lipset și cea